

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

УДК 347:355.271

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v046.2022.1>

Харитонов Євген Олегович,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
завідувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-5521-0839

Харитонova Олена Іванівна,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
завідувачка кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-9681-9605

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІСТИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність теми. 24 лютого 2022 року строком на 30 діб по всій території України запроваджено воєнний стан. Воєнний стан запроваджений Указом Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», який затверджений Верховною Радою України. Таке рішення ухвалено у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони відповідно до українського законодавства. З цього моменту практично всі суспільні відносини в країні зазнали трансформації, особливо це стосується приватно-правових відносин. Таким чином, цивілістика стикнулася з низкою проблем як методологічного, так і практичного характеру, що потребують негайного, з огляду на ситуацію, вирішення.

Постановка проблеми. Виходячи з того, що Україна перебуває наразі у дуже складній ситуації, пов'язаній з російською агресією, забезпечення прав приватної особи в умовах воєнного стану, ефективно цивільно-правове регулювання відносин за її участю, потребують ґрунтовного та системного дослідження.

Стан дослідження. Зазначені питання, попри певну кількість наукових праць, все ще залишається малодослідженим у наукових публікаціях

вітчизняних науковців, однак є актуальним в умовах надзвичайних ситуацій.

Метою дослідження є встановлення і аналіз тих проблем, які постали перед цивілістикою в умовах воєнного стану.

Основний зміст. Значення природного права як підґрунтя цивільно-правового регулювання взагалі та в умовах воєнного стану, зокрема

Ми не маємо метою детальний розгляд поняття та властивостей концептів природного та позитивного права. Разом із тим, вважаємо необхідним загальну характеристику їхньої ролі у реалізації та захисту прав приватної особи в умовах воєнного стану.

Природне право, власне, є джерелом приватного права, що визначає засади правового статусу особи та її взаємини з іншими особами – членами суспільства. На нашу думку, воно є методологічним підґрунтям концепції «передісторії правового регулювання ... від якої залежить якість нормативної основи, правового регулювання, його сила та дієвість. ...» [1, с. 155].

Аналіз меж, засад і доцільності правового регулювання дає підстави для твердження, що вони є різними для сфери приватного і публічного права.

у процесі діяльності органів державної влади і поведінки громадян, вона невід'ємною від правосвідомості та правової культури тих та інших.

У зв'язку з цим, при з'ясуванні сутності категорій «юридичне/правове забезпечення», «юридичні гарантії» тощо має враховуватися не лише їхня спрямованість на захист прав та інтересів учасників правовідносин, можливість застосування відповідальності, мір захисту тощо, але й стан правової культури у суспільстві, ставлення до таких понять як «правосвідомість», «правопорядок» тощо.

Такі явища як «регулювання», «гарантії», «гарантування» та «забезпечення» є самостійними категоріями. Гарантія виступає однією із складових елементів забезпечувального механізму, є формою виразу ставлення держави до ідеї права, оскільки об'єктом гарантії є суб'єктивні права громадян.

«Забезпечення» і «гарантування» співвідносяться як рід і вид: вони мають спільні ознаки – дієву природу і характеризують форму залежності, і саме таку, через яку одне явище впливає на інше. Гарантування щодо гарантії слід розглядати як єдність форми і змісту, де формою виступає гарантія, а змістом – гарантування, яким охоплюється дія, результат діяльності держави, громадян, спрямовані на повну реалізацію прав і інтересів громадян.

У кожному разі, виходимо з того, що для забезпечення впровадження цивілізаційних феноменів, яким, зокрема, є концепт приватного права, у певне суспільство, держава, як механізм організації життя цього суспільства, має здійснювати в межах правового поля низку заходів.

Таким чином відбувається (має відбуватися) «об'єктивізація» згаданих феноменів (у тому числі, права), перехід їх з абстрактного цивілізаційного рівня на рівень цінностей, категорій, інституцій відповідної держави. Нерідко, від держави вимагаються значні зусилля, щоб впровадити якісь бажані для більшості (або для правлячої еліти) цивілізаційні феномени, ідеологію тощо в життя суспільства.

Хоча, очевидно, згадані зусилля має вживати не лише держава, а й суспільство в цілому, оскільки без цього процес іноді уповільнюється, а іноді взагалі стає неможливим.

У кожному разі, юридичне / правове забезпечення впровадження в життя суспільства ідеї права, як цивілізаційної категорії, (концепту права) не може полягати лише у виданні якихось нормативних актів та більш чи менш постійного та ефективного нагляду за їхньою реалізацією.

Цілком очевидно, що зусилля держави є лише одним із засобів форм юридичного / правового забезпечення. Отже, маємо розрізняти державне та недержавне (громадське) правове забезпечення.

Характеризуючи «державне правове забезпечення», маємо ще раз звернути увагу на необхідність розрізняти у цій галузі (втім, як і у інших) «правове» і «законодавче» забезпечення, що впливає з розуміння понять «право» і «закон» як нетотожних.

Що стосується класифікації діяльності держави (зусиль держави) по юридичному/правовому забезпеченню, то вона може виглядати таким чином:

1) методологічне та доктринальне забезпечення. Розробка концепції, визначення засад правового забезпечення тощо; підтримка певної доктрини права. Можливо, сюди варто віднести й ідеологічне забезпечення, як форму державних зусиль по створенню світоглядного підґрунтя, впровадження нових (обновлюваних) правових феноменів;

2) законодавче забезпечення. Сюди можна віднести видання законів та інших актів законодавства, санкціонування правових звичаїв та норм моралі, що стосуються об'єкта законодавчого забезпечення;

3) забезпечення належної реалізації норм законодавства, які стосуються об'єкта забезпечення, за допомогою відповідних державних інституцій, судової системи;

4) інформаційно-пропагандистське (виховне) забезпечення. Роз'яснення сутності положень, що впроваджуються, мети впровадження тощо. Правова освіта, яка здійснюється у певному напрямку;

5) організаційне забезпечення. Визначається орган (органи), що відповідають за ті чи інші напрями впровадження, їх компетенція, взаємодія тощо.

Що стосується недержавного(громадського) правового забезпечення, то до його форм, переліку, варто віднести:

1) світоглядне забезпечення, яке, очевидно, охоплює й правову ментальність населення суспільства. Цінності, інституції, категорії, поняття, які впроваджуються, мають або бути такими, що не суперечать світогляду більшості суспільства, або адаптованими до визнаних світоглядних засад;

2) доктринальне забезпечення – у тій його частині, що виникає незалежно від завдань держави щодо наукових розробок (і зацікавленості

напрямків удосконалення цивільного законодавства. Це зумовлює доцільність уточнення концепції оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства з погляду оцінки її відповідності потребам сьогодення.

Неможливо згадати тут усі проблеми, які при цьому виникають, але можна визначити динаміку методологічних імперативів, що забезпечують теоретичне підґрунтя оновлення цивільного законодавства.

Як свідчить досвід минулих місяців активних бойових дій, у таких умовах особливого значення набуває антропологічний підхід, що має перебрати на себе роль методологічної основи рекодифікації. Зростання його значення пояснюється тим, що цивільні права та інтереси людини (приватної особи) в умовах війни (бойових дій, окупації, вимушеного переміщення з місць постійного проживання тощо) постійно зазнають негативного впливу. При цьому захист цивільних прав та інтересів істотно ускладнюється обмеженими можливостями звернення за юрисдикційним захистом чи взагалі відсутністю такої можливості. Остання обставина зумовлює доцільність детального визначення статусу людини, як приватної особи, а особливо визначення способів захисту цивільних прав та порядку їхнього здійснення у особливих умовах

Водночас, варто зауважити, що, попри досить активне обговорення «євроадаптаційних» та «нормативно-юридичних» аспектів оновлення цивільного законодавства у цій сфері, поза увагою вітчизняних цивілістів до останнього часу залишалися антропологічні та «ментально-ціннісні» виміри цього процесу. Таке ігнорування антропологічної ідеї приватного права, котре за своєю сутністю є «правом приватної особи», на рівні законотворчості загрожує втратою актами законодавства їхньої «приватноправової методологічної ідентичності».

Наслідком є те, що людина, як приватна особа, як суб'єкт цивільних прав та обов'язків, у ЦК України (втім, так само й у низці інших цивільних кодексів) фактично перебуває на другому плані, бо норми, присвячені її правовому статусу, містяться серед інших Загальних положень книги I Кодексу.

Оцінюючи такий підхід, зауважимо, що, попри певну раціоналізацію структури ЦК (групування норм, що визначають статус фізичної особи в одному розділі Кодексу), з погляду цінностей (ідеї) приватного права, поміж яких чільне місце займає людина – приватна особа, концепція ЦК

України потребує кардинального перегляду у процесі його рекодифікації з метою адаптації положень Кодексу до європейського концепту приватного права та врахування надзвичайних ситуацій, що склалися у нашій країні.

При цьому слід врахувати, що ст. F (н. н. ст. 6) Договору 1992 р. передбачає, що «Союз поважає основні права особистості, як вони гарантовані Європейською конвенцією захисту прав людини й основних свобод і як вони впливають із загальних конституційних традицій держав-членів, у якості загальних принципів права Співтовариства». Відтак в основу загальних принципів приватного права ЄС, покладений пріоритет прав особистості, закріплений у Європейській конвенції. Отже європейське приватне право, як таке, починалося фактично з вирішення питань правового статусу особи. Потім на цьому підґрунті формувалася система майнових відносин, речових прав, договорів приватного права тощо.

Відтак категорія «людина – приватна особа» має стати провідною в українській концепції цивільного права (і законодавства)

Цивільне законодавство і договір

Дискусійним є питання щодо оцінки договору, як форми цивільного законодавства в умовах воєнного стану.

У зв'язку з цим коротко згадаємо тут властивості договору, які дають підстави розглядати його у контексті проблематики, що нас цікавить.

Згідно зі ст. 626 ЦК договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Хоча у згаданій нормі ЦК договір фактично йдеться про договір лише як про підставу виникнення цивільних правовідносин, однак він відрізняється від інших юридичних фактів тим, що не тільки дає підстави для застосування тієї чи іншої норми права в даному конкретному випадку і для виникнення, зміни або припинення конкретних правовідносин, але й безпосередньо регулює поведінку сторін, визначає права і обов'язки учасників правовідносин, які він породжує.

Таким чином, договір виступає своєрідною програмою дій, яка координує діяльність сторін [7, с. 3–41].

Якщо договір не згадується у актах цивільного законодавства взагалі, то особи мають право врегулювати свої відносини на власний розсуд. У таких випадках має місце подолання прогалів у законодавстві і договір виступає як форма (джерело) цивільного права.

Варто зауважити, що названі вище положення а) та б) , по суті, перетворюють на декларацію твердження, що у ЦК України за договором визнається першість у регулюванні цивільних відносин. Фактично першість віддається положенням актів законодавства, котрі, власне, й визначають свій пріоритет щодо договору.

Вплив воєнного стану на окремі сфери цивільно-правового регулювання

Категорії «права людини» і «цивільні права» на тлі запровадження воєнного стану

Хоча спеціальне дослідження категорії «права людини» не є нашим завданням, однак усе ж маємо дати її загальну характеристику, оскільки саме необхідність обмежень у цій галузі є одним з найбільших викликів належному функціонуванню механізму правового регулювання.

Можна скористатися простим і зручним з точки зору практичного використання визначенням «прав людини» як невідчужуваних свобод і прав особи, котрі індивід отримує в силу свого народження, основне поняття природного і будь-якого права взагалі [8, с. 62]; або ж як певних можливостей людини, необхідних для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, які об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства (економічним, духовним, соціальним) і мають бути загальними та рівними для всіх людей» [9, с. 7].

Однак для цілей нашого дослідження здається доцільною здається характеристика цієї категорії у контексті її зв'язку з функціонуванням механізму правового регулювання та впливу на нього запровадження воєнного стану.

У зв'язку з цим варто згадати про існування двох варіантів юридичної конструкції прав людини:

1) модель, за якої існує фіксований перелік прав (найбільш поширена у сучасному світі. Її притримується й Україна);

2) модель, де такий перелік відсутній (прикладом зазначеної моделі вважається Велика Британія, згідно з положеннями внутрішнього права якої «кожен громадянин має право робити, що йому завгодно, якщо це не заборонене загальним чи правовим статутом». Далеко не повний перелік прав міститься також в конституціях Бельгії й Австрії) [10, с. 10–11].

Для нашого дослідження розрізнення двох згаданих моделей має те значення, що функціонування механізму правового регулювання у першому випадку спрямоване на обмеження вказаних у конституціях прав людини, а відтак

має супроводжуватися одночасним замінюванням (тимчасовим) призупинених норм законодавства.

Натомість, у другому випадку такої необхідності немає, оскільки встановлення певних заборон на позитивну поведінку не впливає на дію загального принципу: «кожен громадянин має право робити, що йому завгодно, якщо це не заборонене загальним чи правовим статутом».

Враховуючи, що в Україні прийнята перша модель, розглянемо далі як на ній відображається запровадження воєнного стану.

З 24 лютого 2022 року строком на 30 днів по всій території України запроваджено воєнний стан. З цього часу в Україні на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53 Конституції України (недоторканість житла; таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; невтручання в особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України; свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом; право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування; право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації; право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом; право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується; право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів; право на освіту), а також вводиться тимчасове обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Обмеження прав людини / особи

Згідно з статтею 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», військове командування разом із військовими адміністраціями

(у разі їх утворення) може вживати, зокрема, наступних заходів, що стосуються сфери цивільних прав:

- використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їхньої роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю;

- примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи;

- встановлювати особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів;

- встановлювати заборону або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан;

- забороняти роботу приймально-передатвальних радіостанцій особистого і колективного користування та передачу інформації через комп'ютерні мережі;

- у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян телекомунікаційне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку;

- забороняти торгівлю зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі;

- встановлювати особливий режим у сфері виробництва та реалізації лікарських засобів, які мають у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори, інші сильнодіючі речовини, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;

- вилучати у підприємств, установ і організацій навчальну та бойову техніку, вибухові, радіоактивні речовини і матеріали, сильнодіючі хімічні та отруйні речовини;

- встановлювати для фізичних і юридичних осіб військово-квартирну повинність з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, ева-

куйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ;

- проводити евакуацію населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю, а також матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення, згідно з переліком, що затверджується Кабінетом Міністрів України, тощо [11].

Варто зауважити, що в цивілістиці категорія «права людини» використовується з певними застереженнями, як не властива безпосередньо цій галузі. Натомість, йдеться про немайнові та майнові «права фізичної особи».

Однак це не означає відсутності певного кореспондування згаданих понять. Так, серед регулятивних правовідносин розрізняють загальні та конкретні правовідносини, враховуючи різницю між ними, яка полягає в тому, що перші пов'язані в основному з такими формами реалізації юридичних норм, як дотримання, виконання та використання, а другі опосередковують їхнє застосування. Відповідно конкретні правовідносини опосередковують застосування права, а загальні – охороняють та забезпечують право.

Зокрема, загальні регулятивні правовідносини пов'язані з дотриманням членами суспільства законів, правопорядку, конституційних норм, прав людини. Що стосується конкретних правовідносин, то вони виникають на підставі конкретних юридичних фактів, чому й отримали таку назву. Їх завданням є обслуговування щоденних потреб, запитів та інтересів суб'єктів права: повсякденного буття людини, цивільного обігу, ринку, праці, виробництва тощо. Такі правовідносини виникають, припиняються та змінюються безперервно. Деякі з них дуже короткотермінові, швидкоплинні. Вони очевидні, суворо індивідуалізовані [12, с. 136].

Варто зауважити, що традиційно до числа цивільних правовідносин, зазвичай, відносять конкретні правовідносини. Такий підхід має під собою відповідне методологічне підґрунтя, котре відображається у базовому розумінні суб'єктивного цивільного права як міри можливої (дозволеної) поведінки однієї особи, якій відповідає міра належної поведінки іншої особи [13, с. 123].

З традиційного цивілістичного погляду, «права людини» можуть бути віднесені до загальних цивільних відносин, а «суб'єктивні права фізичної особи» – до конкретних.

Однак, тут маємо враховувати можливість характеристики категорії правовідносин на трьох рівнях: 1) як категорії загальної теорії права;

Вихід з ситуації, що склалася, ми вбачаємо у скасуванні (або призупиненні дії на період запровадження воєнного стану) положень ЦК України, якими передбачається ускладнена процедура прийняття законів у сфері регулювання цивільних відносин.

Крім того, для усунення загрози виникнення колізії в регулюванні цивільних відносин у звичайних умовах і у період воєнного часу / стану, на нашу думку, необхідним є внесення змін і доповнень у розділ I «Основні положення» книги Першої ЦК України «Загальні положення».

Необхідність такого рішення зумовлена тим, що будь-які акти законодавства, які регулюють цивільні відносини (так сам як і практика їхнього застосування), мають відповідати нормам цього розділу книги Першої ЦК України.

Зокрема, що стосується засад договірної регулювання в умовах війни (воєнного стану), то найважливішою з новел, які можуть бути тут зроблені, на нашу думку, має бути прагматична інтерпретація принципу свободи договору, котрий є однією із засад цивільного законодавства.

В ідеальних умовах його існування цей принцип тлумачиться як одна з визначальних ознак приватного права, що підкреслює пріоритет волі та вільного розсуду приватної особи. Будучи вираженою у цивільно-правовому договорі (правочині), така воля є джерелом права, підставою виникнення цивільно-правової норми. (Деякі дослідники трохи ускладнено характеризують цивільно-правовий договір як «індивідуальний договір, що здійснює правове регулювання конкретних цивільних відносин» і є «джерелом цивільного договірної права» [17, с. 248]).

Це є важливою умовою нормотворчості в екстремальних умовах, коли органи державної влади з тих чи інших причин не в змозі своєчасно і адекватно реагувати на необхідність врегулювання цивільних відносин. Прогалини, що виникають у такому разі, можуть успішно долатися за допомогою укладення цивільно-правових договорів, не передбачених актами цивільного законодавства. Водночас, як зазначалося, в реальних умовах буття суспільства (війна, воєнний стан тощо) принцип свободи договору може мати й негативні прояви: не відповідати нормам моралі, сприяти ігноруванню інтересів спільноти тощо.

Враховуючи зазначене, на наш погляд, доцільно внести зміни у пункт третьої частини першої статті 3 ЦК «Загальні засади», виклавши його у наступній редакції: «у період воєнного стану принцип свободи договору реалізується, якщо це

не суперечить інтересам суспільства і не загрожує обороноздатності держави».

Висновки. Війна, а надто у фазі загострення, потребує суттєвого підвищення ефективності механізму правового регулювання, зокрема, адекватного нормативного забезпечення. Із врахуванням тієї обставини, що формування та прийняття актів цивільного законодавства в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема, воєнного стану, значною мірою втрачає своє «приватноправове забарвлення», здається доцільним розглядати відповідний елемент механізму цивільно-правового регулювання з врахуванням наступного методологічного імперативу: 1) природне право в умовах воєнного стану не може беззастережно вважатися /слугувати підґрунтям цивільного законодавства; 2) в умовах воєнного стану природне право може бути безпосереднім регулятором цивільних відносин на тимчасово окупованих територіях, де не діяла українська юрисдикція, і має потім враховуватися при вирішенні спорів з правовідносин, що виникли у період окупації.

Розглядаючи питання «юридичного забезпечення прав», ми розуміємо «забезпечення» як створення надійних умов для здійснення чого-небудь. Відповідно, «правове забезпечення» – це створення правовими засобами надійних умов для здійснення чого-небудь, вирішення якихось завдань, що являють інтерес для суспільства (держави). При цьому категорія «людина – приватна особа» має стати провідною в українській концепції цивільного права (і законодавства).

Основним актом цивільного законодавства України є ЦК України, а подання до Верховної Ради України проекту закону, який регулює цивільні відносини інакше, ніж цей Кодекс, має супроводжуватись одночасним поданням проекту закону про внесення змін до ЦК України. Поданий проект розглядається Верховною Радою одночасно з відповідним проектом закону про внесення змін до ЦК України. Крім того, згідно частині 4 ст. 4 ЦК, якщо постанова Кабінету Міністрів України суперечить положенням цього Кодексу, застосовуються відповідні положення цього Кодексу. Наведені положення ЦК в умовах активної фази війни можуть стати перепорою для активної законотворчості у галузі регулювання цивільних відносин, забезпечення захисту цивільних прав та інтересів учасників цих відносин.

Складна і тривала процедура одночасного прийняття спеціальних законів і відповідного внесення змін у ЦК України, призначена гарантувати зваженість законодавчих рішень у звичайних умовах,

у період воєнного часу (а тим більше – воєнного стану) є непридатною саме внаслідок її ускладненості. Вихід з ситуації, що склалася, ми вбачаємо у скасуванні (або призупиненні дії на період воєнного часу / стану) положень ЦК України, якими передбачається ускладнена процедура прийняття законів у сфері регулювання цивільних відносин.

Крім того, для усунення загрози виникнення колізії в регулюванні цивільних відносин у звичайних умовах і у період воєнного часу / стану, на нашу думку, необхідним є внесення змін і доповнень у розділ I «Основні положення» книги Першої ЦК України «Загальні положення».

Необхідність такого рішення зумовлена тим, що будь-які акти законодавства, які регулюють цивільні відносини (так сам як і практика їхнього застосування), мають відповідати нормам цього розділу книги Першої ЦК України.

Далі пропонуємо конкретні зміни та доповнення.

1. У статті 3 ч. 1 п. 3 ЦК «Загальні засади»: призначити принцип свободи договору, додавши вказівку «реалізується, якщо це не суперечить інтересам суспільства і не загрожує обороноздатності держави».

2. Стаття 4 ч. 6 ЦК уточнити: «на всій території України» додати слова «крім тимчасово окупованих територій та територій, де відбуваються бойові дії».

3. Стаття 5 ч. 2 ЦК: додати слова «крім випадків, коли це стосується обороноздатності держави».

4. Стаття 6 ч. 1 ЦК: додати слова «і не суперечить інтересам суспільства та не загрожує обороноздатності держави».

5. Стаття 9 ч. 2 ЦК: додати слова «а також у сфері забезпечення обороноздатності держави».

6. Стаття 11 у частину 2 додати пункт: «Завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди збройними формуваннями держави-агресора та учасниками незаконних (приватних) збройних формувань, що діють на боці держави-агресора, проти інтересів України та її громадян, а також особами, що співробітничать (колаборують) з державою-агресором чи її представниками».

7. Стаття 13 ч. 3: доповнити після слів «з наміром завдати шкоди іншій особі» фразою: «(за винятком випадків самооборони та протидії збройним формуванням держави – агресора та учасникам незаконних (приватних) збройних формувань, а також особам, що співробітничать (колаборують) з державою-агресором чи її представниками)».

8. Стаття 13 ч. 4: доповнити словами: «та конституційних обов'язків по захисту Батьківщини».

9. Стаття 14 ч. 4: доповнити словами: «а також внаслідок обставин, пов'язаних з умовами воєнного стану».

10. Стаття 16 ч. 3 : доповнити словами: «а також у випадках, коли право та інтерес здійснюються на шкоду обороноздатності України».

11. Стаття 19 ч. 2 абзац 2: доповнити словами: «а також будь-яка протидія державі-агресору, її збройним силам та учасникам незаконних (приватних) збройних формувань, а також особам, що співробітничать (колаборують) з державою-агресором чи її представниками».

Запропоновані нами зміни і доповнення у ЦК України можуть мати тимчасовий характер і бути прийнятими із застереженнями, що вони підлягають скасуванню, скажімо, «після перемоги України і закінчення війни».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеев С.С. Собрание сочинений. В 10 т. Том 3: Проблемы теории права: Курс лекций. М. 2010. С. 155.
2. Харитонов О.І. До питання про класифікацію правових відносин. *Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць*. Вип. 125: Правознавство. Чернівці. 2001. С. 13–16.
3. Алексеев С.С. Линия права. М. 2006. С. 247.
4. Фединак Г.С., Фединак Л.С. Міжнародне приватне право: підручник. К. 2017. С. 27-33.
5. Кузнєцова Н. Акти цивільного законодавства. Енциклопедія цивільного права України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; відп. ред. Я.М. Шевченко. К. 2009. С. 30.
6. Концепція оновлення цивільного законодавства України. Київ: Видавничий Дім «АртЕк». 2020. 128 с.
7. Бервено С.М. Проблеми договірної права України: моногр. К. 2006. С. 3-41.
8. Андрусак Т.Г. Теорія держави і права. Львів. 1997. 98 с.
9. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. К. 1995. 172 с.
10. Четверте покоління прав людини: особливості правового регулювання, проблеми та перспективи розвитку в сфері охорони здоров'я: монографія / за заг.ред.: д.ю.н., проф. С.Б. Булеци, д.ю.н., доц. М.В. Менджул. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла». 2020. 444 с.
11. В Україні запроваджено воєнний стан: що це означає. 24.02.22. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/publikatsiyi/v-ukrayini-zaprovadzhenno-voennyj-stan-shho-tse-oznachaye-2/>
12. Харитонов С.О., Харитонів О.І. Регулятивні правовідносини: приватноправовий та публічно-правовий виміри: монографія. Одеса. 2018. 397 с.
13. Харитонов С.О., Харитонів О.І. Цивільні правовідносини : моногр. 2-ге вид., перероб. і доп. Одеса. 2011. 456 с.
14. Харитонов С.О., Харитонів О.І. Приватне право як концепт. Т. IV: Від ідеї до реалізації : монографія. Одеса. 2021. 632 с.

15. Анатолій Амелін. «Влада сильніше контролюватиме народ, прикриваючись його безпекою». URL: https://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_vlada-silnishe-kontrolyuvatime-narod-prikrivayuchis-jogo-bezpekoju/958662?utm_source=gravitec&utm_medium=push&utm_campaign
16. Підтримка демократії в Україні під час війни зросла до історичного максимуму. Україна, понеділок 22 серпня 2022 14:12. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/podderzhka-demokratii-ukraine-vremya-voynu-1661166728.html>
17. Панченко С.В. Джерела цивільного договірного права України. Миколаїв-Хмельницький: Видавництво Ірини Гудим. 2021. 264 с.

Харитонов Євген Олегович, Харитонova Олена Іванівна
Деякі проблеми цивілістики в умовах воєнного стану

Стаття присвячена дослідженню проблем цивілістики в умовах воєнного стану. Проаналізовано значення природного права як підґрунтя цивільно-правового регулювання взагалі та в умовах воєнного стану, зокрема. Здійснено оцінку ролі концептів природного та позитивного права у реалізації та захисту прав приватної особи в умовах воєнного стану.

Аналіз меж, засад і доцільності правового регулювання дав підстави для твердження, що вони є різними для сфери приватного і публічного права. Встановлено, що правове регулювання в одній та іншій сфері має здійснюватися у різній спосіб, з використанням різних форм правового впливу, наданням юридичного значення різним юридичним фактам тощо.

Із врахуванням тієї обставини, що формування та прийняття актів цивільного законодавства в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема, воєнного стану, значною мірою втрачає своє «приватноправове забарвлення», запропоновано розглядати відповідний елемент механізму цивільно-правового регулювання з врахуванням наступного методологічного імперативу: 1) природне право в умовах воєнного стану не може беззастережно вважатися /слугувати підґрунтям цивільного законодавства; 2) в умовах воєнного стану природне право може бути безпосереднім регулятором цивільних відносин на тимчасово окупованих територіях, де не діяла українська юрисдикція, і має потім враховуватися при вирішенні спорів з правовідносин, що виникли у період окупації.

Проаналізовано приватні та цивільні права в умовах воєнного стану та їхнє юридичне забезпечення. Зроблено висновок про необхідність розрізнення у цій галузі «правового» і «законодавчого» забезпечення, що впливає з розуміння понять «право» і «закон» як нетотожних.

Зазначено про необхідність врахування досвіду цивільно-правового регулювання в умовах воєнного стану при удосконаленні цивільного законодавства, а також доцільність уточнення концепції оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства з погляду оцінки її відповідності потребам сьогодення.

Встановлено, що попри певну раціоналізацію структури ЦК (групування норм, що визначають статус фізичної особи в одному розділі Кодексу), з погляду цінностей (ідеї) приватного права, поміж яких чільне місце займає людина – приватна особа, концепція ЦК України потребує кардинального перегляду у процесі його рекодифікації з метою адаптації положень Кодексу до європейського концепту приватного права та врахування надзвичайних ситуацій, що склалися у нашій країні.

Ключові слова: цивілістика, воєнний стан, природне право, приватне право, приватна особа, правове регулювання, юридичне забезпечення, цивільне законодавство.

Kharytonov Yevhen, Kharytonova Olena
Some problems of the civil law issues under martial law

The article is devoted to the study of the civil law issues under martial law. The importance of natural law as the basis of civil law regulation in general and under martial law, in particular, is analyzed. An assessment of the role of the concepts of natural and positive law in the realization and protection of the rights of a private person under martial law was made. Analysis of the limits, principles and expediency of legal regulation gave grounds for the assertion that they are different for the sphere of private and public law. It was established that legal regulation in one and another sphere should be carried out in different ways, using different forms of legal influence, giving legal meaning to various legal facts, etc. Taking into account the fact that the formation and adoption of acts of civil legislation in emergency situations, in particular, martial law, largely loses its “private law color”, it is proposed to consider the relevant element of the mechanism of civil law regulation taking into account the following methodological imperative: 1) natural law in terms of martial law cannot unconditionally be considered / serve as the basis of civil legislation; 2) in terms of martial law, natural law can be a direct regulator of civil relations in temporarily occupied territories, where Ukrainian jurisdiction did not operate, and must then be taken into account when resolving disputes on legal relations that arose during the period of occupation. Private and civil rights under martial law and their legal protection are analyzed. It is concluded that it is necessary to distinguish between “legal” and “legislative” provision in this field, which results from the understanding of the concepts “right” and “law” as non-identical. It is noted the need to take into account the experience of civil law regulation under martial law when improving civil legislation, as well as the expediency of clarifying the concept of updating (recodification) civil legislation from the point of view of assessing its compliance with contemporary needs. It was established that, despite a certain rationalization of the structure of the Civil Code of

Ukraine (grouping of norms that determine the status of a natural person in one section of the Code), from the point of view of the values (ideas) of private law, among which the person – a private person occupies a prominent place, the concept of the Civil Code of Ukraine needs a radical revision in the process of its recodification in order to adapt the provisions of the Code to the European concept of private law and to take into account the emergency situations that have developed in our country.

Key words: civil law, martial law, natural law, private law, private person, legal regulation, legal support, civil legislation.